

пространства. Учитывая это важно выяснить основные этапы развития информационно-коммуникационной среды в Украине и мире.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная среда, информационно-телекоммуникационные технологии, информационная деятельность.

Moskalik G. F. Information and communications environment: stages of formation.

Centralized management of national information resources developed countries proved extremely highly profitable business. Managers of information resources today does not interfere with national boundaries, allowing them not only to make enormous profits, but also to shape the global economic space. At the same time the greatest success in the way of deployment of information and communication environment reach the country in which the state forms and actively pursuing a deliberate policy of the development of information and communication space. Given this, it is important to find out the main stages of the development of information and communication environment in Ukraine and the world.

Keywords: information and communication environment, information and communications technology, information activities.

Лесім Д. А.

**СПЕЦИФІКА КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УНІВЕРСИТЕТІВ
У ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Доведено, що в період тоталітаризму освіта примусово позбавилася національного підґрунтя з метою вилучення зі структури суспільної свідомості ідентифікаційно-духовних орієнтирів соціокультурного саморозвитку окремих народів, що населяли територію колишнього Радянського Союзу. Освіта ж використовувалася як система обезцінення національно-культурних здобутків і прагнень. Денаціоналізація культурного простору університету знаменувала загальнодержавну програму заміни національної свідомості свідомістю ідеологічною, національного виховання – вихованням «будівника комунізму», національних сімейних і релігійних цінностей – цінностями комуні та народних мас, що досі відчувається в нашій країні. Однак, університетське середовище не могло зовсім втратити іманентну культуротворчу ознаку, що призводило до пошуку молодію інтелекцією нових форм інтелектуального, мистецького, культурного самопрояву.

Ключові слова: людина, культура, національна свідомість, демілітаризація, університет, освіта, виховання.

Однією з визначальних ознак життєдіяльності радянських університетів була денационалізація культури, освіти та виховання, яка характеризувалася тим, що все національне з університетів вилучалось, національній культурі в університетах місця не було, що супроводжувалося активною боротьбою проти буржуазного націоналізму тощо. Ці процеси були невід'ємним і гармонійним елементом в системі тоталітарної партійно-класової ідеологізації культурного поля всієї країни та університетського культурного простору, зокрема. «Денационалізація національно-культурного життя органічно притаманна будь-якому тоталітарному державному устрою. Політичним і соціально-економічним підґрунтям денационалізації за радянських часів виступала всеохоплююча централізація державного управління. Ідеологічною основою процесу служила теорія злиття націй, створення нової історичної спільноти – радянського народу. Каналами денационалізації слугували органи державного управління, армія, культурні заклади, освіта» [3, 336]. Університети також активно використовувалися як інструменти денационалізаційної політики знищення культурно-національної різноманітності та світоглядної багатолікості. При цьому процес денационалізації в університетах відбувався доволі жорстко, адже часто саме університетські спільноти мали найбільший потенціал збереження здобутків національної інтелектуально-творчої культури.

Таким чином, мету дослідження вважаємо потребу охарактеризувати процеси денационалізації та «мілітаризації» культурного простору університетів, як такі, що були притаманні їх життєдіяльності у період існування тоталітарного суспільства.

Одним з найефективніших інструментів денационалізаторської політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі національно-мовного ґрунту, який є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури. Без національної мови освіта, культура, громадянськість втрачають будь-яке енергетично-духовне джерело власного розвитку. Освіта ж в радянській системі використовувалася саме як інструмент русифікаторської політики. «Саме школа, як вища, так і середня, виступала дієвим інструментом русифікаторської політики комуністичної партії та радянської влади. Офіційна мовна політика виходила із загальних засад ідеологічної концепції тоталітарної системи й активно протидіяла використанню мови як чинника утвердження національного фактора в суспільно-політичному житті. Реалізація дискримінаційної мовної політики ідеологічних

структур призводила до постійного звуження сфери застосування української мови та відкритих русифікаторських заходів. Характер і сутність цих процесів негативно впливали на розвиток культурно-освітньої сфери та рівень суспільної і національної свідомості. Внаслідок приниження ролі української мови процес національно-культурного будівництва в республіці позбувся національної спрямованості. Як наслідок, з'являвся нігілізм, зневага до здобутків національної культури, рідної історії, народних традицій. Відбувалася тенденція приниження функцій і розвитку української мови як «периферійної» та «хуторянської» перед російською мовою» [10, 89]. Вторинність народної і національної культури значною мірою позбавило університетський культурний простір духовно-енергетичного наповнення, яке міститься саме в національно-культурному корінні. Культурний простір країни та вищої освіти позбавлялися саме духовно-творчого начала, енергетичної бази власного розвитку, що відповідало стагнаційно-гомогенному стану офіційної ідеології. Такою була необхідність офіційної партійної влади: позбавити народ будь-якого ідейно-національного натхнення, з метою заповнення культурно-творчого вакууму ідеологічними міфологемами денационалізованого, секуляризованого та дегуманізованого характеру.

Вища освіта, як і інші сфери інтелектуальної, мистецької, громадянської творчості, примусово позбавлялася національного підґрунтя з метою вилучення зі структури суспільної свідомості зайвих, з точки зору партійної верхівки, ідентифікаційно-духовних орієнтирів соціокультурного саморозвитку окремих народів, що населяли територію колишнього Радянського Союзу. Такі орієнтири були небезпечні відродженням ідей національної гідності, які зрештою і призвели до кризи тоталітарної імперії. Освіта ж використовувалася як система обезцінення національно-культурних здобутків і прагнень. «У навчальних програмах не було поняття «український народ», Україна не розглядалася як держава, не вивчалася історія, географія України тощо. Зміст освіти перетворився на інструмент реалізації суспільно-політичних ідеологем та планів тоталітарного режиму – стерти національну свідомість українського народу, замінивши її на загальнорадянську» [1, 237-238]. Денационалізація культурного простору університету знаменувала загальнодержавну програму заміни національної свідомості свідомістю ідеологічною, національного виховання – вихованням «будівника комунізму», національних сімейних і релігійних цінностей – цінностями комуні та народних мас, що досі відчувається в нашій країні у вигляді

неможливості створити чи відтворити об'єднавчу українську національну ідею.

Сьогодні дуже гостро відчуваються наслідки імперсько-русифікаторської політики радянського керівництва щодо національної української культури, які проявляються насамперед в розщепленості національно-ціннісного та культурно-ідентифікаційного поля сучасної України. До речі, саме університети мають стати осередками відродження і розвитку національної культури та ідейно-культурного єднання нашої нації. «Трагічно позначилися на процесі етнонаціональної ідентифікації українців Східної України великодержавницька політика «злиття націй», яка з самого початку проводилася під гаслом «переможної ходи радянської влади», масових репресій, депортацій і голодомору, а потім використання найрізноманітніших засобів позбавлення національної гідності, загалом нищення всього національно-специфічного. Саме така політика і стала головною причиною розгортання дисидентського руху в 60-80 рр. Це був період дедалі зростаючого соціально-економічного, політичного і особливо ідеологічного тиску тоталітарної системи на неросійські народи, яких фактично було позбавлено своїх невід'ємних прав, зокрема, розвитку мови, культури, історії, звичаїв, традицій і т.п. – визначальних чинників етнонаціональної ідентифікації» [7, 22]. Явища ж, спрямовані на розвиток національних культурних форм і розвиток української мови, багато з яких відбувалися саме в університетських середовищах, набували ознаки «буржуазного націоналізму, оголошувалися ворожими соціалістичній моралі та радянській свідомості, а значить підлягали негайному і жорстокому засудженню, викорененню і знищенню.

Формування «буржуазний націоналізм» стало ще одним винаходом радянської ідеологічної машини, завдяки якому можна було засуджувати та боротися з будь-якими проявами культури, що на думку партійної еліти не відповідали офіційній точці зору. Університети перетворювалися на справжні форпости боротьби з буржуазним націоналізмом як жакливим рудиментом досоціалістичної свідомості. «Працівники освіти, науки та культури здебільшого брали активну участь у ідеологічній роботі партії. При цьому Україна була на особливому рахунку радянських вождів, адже їх постійно турбував ворог комуністичної ідеології «буржуазний націоналізм»» [6, 19]. Таким чином, одним з визначальних вимірів культурного простору університету в епоху тоталітаризму була його денационалізація, яка виявлялася у всеохоплюючій русифікації навчання, позбавленні виховання його національно-культурної основи, вилученні

національно-культурних образів з естетичної свідомості української молоді, моральній асиміляції українства на основі духовно вихолощеного морального кодексу будівника комунізму тощо.

Суттєвою ознакою розвитку культури колишнього Радянського Союзу була її підпорядкованість потребам військово-промислового комплексу, що особливо гостро стосувалося університетських спільнот, адже саме у вищих навчальних закладах готувалися спеціалісти для подальшої роботи у військово-технічній сфері держави. Це був один з кардинально-визначальних напрямів контролю держави і партії за культурним простором університету, адже від нього залежала обороноздатність країни та її міжнародний престиж в умовах холодної війни. «В силу того, що конкурентоспроможність країни на міжнародній арені сприймалася, насамперед, як конкурентоспроможність у військовій сфері, в освітній сфері пріоритет віддавався, в першу чергу, підготовці спеціалістів в інженерно-технічних галузях (створення і виробництво військової техніки, розвиток аерокосмічного та ракетного комплексів), а також підготовці військових кадрів» [12, 12]. Така взаємопов'язаність радянської системи вищої освіти із завданнями, що поставали перед державою у військово-промисловій та військово-технічній сфері, зумовлювала і специфічне ціннісно-смісловне наповнення університетського простору культури, в якому значну роль почали відігравати військово-бойові образи, а також посилювався контроль спецслужб, адже йшлося про безпеку країни.

Університетська спільнота та її внутрішня культура, як і будь-яка інша організована спільність, перебували у стані постійного готовності до мобілізації – в прямому і переносному смислі слова. Культурний простір всієї країни був перенасичений войовничими образами, що постійно закликали населення до бойових звершень в кожній зі сфер соціальної життєдіяльності, до постійної боротьби з реальними і вигаданими ворогами, до постійного войовничого змагання за цінності нового соціалістичного суспільства. В університетах всі – від студента до ректора – перебували на бойових постах на війні за нові звершення в сфері освіти, науки, культури і техніки. «Радянський університет існує в режимі постійної мобілізації на спротив невизначеній кількості ворогів: «...Колектив університету за першим закликком партії та уряду змінить роботу в лабораторіях, кабінетах, кафедрах на бойову обстановку, а книгу – на гвинтівку» [4].

Риторика мобілізації сприяла породженню мілітаризованих описів науково-освітньої діяльності в цілому, згідно з якими діячі науки та освіти перетворювалися на «єдину армію, що бореться за завоювання

нашої нової комуністичної культури». Формування з учених та педагогів «єдиної армії» водночас вирішує і задачу масовізації науки, яка автоматично припиняє бути справою гордих одинаків. Тим самим фактично дискредитується основоположна для західної науки ідея персонального, авторського внеску. В радянській науці немає авторів, є функціонально-тактичні підрозділи, що отримують плани та виготовляють звіти. Цінність кожного «бійця» такої науково-освітньої армії вже не може визначатися у відповідності зі стандартними критеріями наукової продуктивності. Та й взагалі, краще не зупиняти увагу на окремих «бійцях», оскільки кожний – від студента до академіка – може виявитися ворогом, але спільна справа не втратить від зради окремої людини» [9, 186-187]. Насичення культурного поля суспільства військово-бойовими, мобілізаційними, агресивно-ворожими образами орієнтувало населення на визнання військової сили держави, її військово-промислового комплексу як ключових цінностей соціального функціонування країни, а культурні образи пов'язані з темами «війни», «завоювання», «боротьби» і «ворогів» були ключовими в будь-якому соціокультурному просторі, в тому числі і університетському.

Проблема орієнтованості освіти, науки і культури на обслуговування військово-промислового комплексу і армії виявилася ще й у високому її впливі на проблему, що розглядалася нами раніше, а саме на денаціоналізаційні процеси, адже стандартизовані воєнно-промислові терміни та воєнні культурні образи вимагали єдиного, нерозчленованого за національною ознакою культурного простору. З'явився ще один стимул для тотальної денаціоналізації культурного поля освіти. «Загальна стандартизація лабораторій і конструкторських бюро колишнього СРСР теж всією власною справою працювала не на посилення української мови як науково-технологічної. Навіщо була «зайва ланка» в опануванні знань, коли працювати мали майбутні фахівці переважно на заводах системи ВПК. Його універсально обслуговувала російська мова. Такі випускники, отримавши дипломи, ставали ще й адептами промислового міського середовища, яке витворилося довкола потужних підприємств. Ідейно та на рівні повсякдення те середовище було цілковито заангажованим на промислове виробництво (невпинне нарощення його «зростання»), культурно – зовсім змасовіле – найперший споживач витвореного радянською масовою культурою» [11, 27]. Таким чином, орієнтація та підпорядкованість культури, в тому числі університетського культурного простору, потребам розвитку військово-промислового комплексу було ще одним чинником формування людини

соціалістичного типу з масовою, стандартизованою свідомістю, орієнтованою на офіційно-партійні ідеологеми та завойовницько-бойові міфологеми, що охоплювали абсолютно всі сфери життєдіяльності радянської людини.

Тотальна ідеологізація, денационалізація та узалежнення від потреб військово-промислового комплексу додавалися в період тоталітаризму ще й деінтелектуалізацією культурного поля університету, вигнанням вільно мислячих викладачів і студентів, що являло собою заперечення сутності феномену університету як такого. Часто можна почути думку про ефективність і розвиненість радянської системи вищої освіти, про випуск нею талановитих вчених, інженерів, спеціалістів. Однак, «при всіх позитивних якостях радянської системи освіти негативним було те, що «система» не зацікавлена була у розвитку самостійно мислячих і самоутворюючих особистостей. Тоді було головним «втвкмачити» знання будь-яким способом, «відтворити» їх і ні в якому разі не допускати «вольнощів» і своїх особистих висловлювань. Треба було бути і думати «як всі»» [5, 36]. Університетське інтелектуально-культурне середовище – це середовище вільної науково-пізнавальної, творчо-пошукової, культурно-естетичної творчості, що в радянському університеті зводилося нанівець в угоду ідеологічно-номенклатурним, партійно-офіційним, військово-промисловим потребам, через що відбувалося безпрецедентна деінтелектуалізація культурного поля університету.

Зрештою, тенденція деінтелектуалізації культурного простору університету призвела до майже повного відмирання інтелігентських прагнень та культуротворчих орієнтацій студентства та професорсько-викладацького складу, які всі зусилля мали докладати до дотримання офіційних норм ідеології і моралі, здійснювати нові «завоювання» у битві за цінності соціалістичного ладу. Відбувся справжній культурно-інтелектуальний застій в стінах університетів. «Застійні явища в суспільстві, замовчування недоліків, звеличення заслуг, зрівнялівка в оцінці роботи викладачів, монотонність у навчальній роботі характеризували авторитарно-імперативну педагогіку кінця 70-80-х років у Радянському Союзі. То був період комуністичної цензури, коли жодна педагогічна робота не могла бути опублікована, якщо вона не відповідала партійній ідеології. Найважливішим завданням радянської школи у цей період вважалося комуністичне виховання, що по суті, повністю знищувало межу між навчанням та вихованням» [2, 246-247]. Переслідування всілякого інакомислення в культурному полі вищої освіти в радянський період надзвичайно збіднювало культуротворчий потенціал творчої прогресивної молоді, перетворюючи її внутрішню

духовно-креативну енергію на необхідність автоматичного виконання морально вихолощених, догматичних правил поведінки стандартного члена соціалістичного суспільства.

Однак, університетське середовище навіть за умов партійного диктату не могло зовсім втратити іманентну культуротворчу ознаку, що призводило до пошуку молодію інтелігенцією нових, нехай навіть заборонених чи несхвалюваних, форм інтелектуального, мистецького, культурного самопрояву. Організовувалися різноманітні громадянські та мистецькі гуртки, розповсюджувався самвидав, курсували ідеї свободи і творчості особистості, необхідності змін тоталітарного курсу держави. Студентів та викладачів переслідували за розповсюдження і читання самвидаву, організацію літературних гуртків тощо. «Студентів виключали з інститутів за розповсюдження чи навіть за читання самвидаву, деяких – за відмову від дачі свідчень. Звільнювалися і викладачі» [8, 241]. Зайве казати, що система позбавлялася саме найталановитіших, духовно спраглих та творчо налаштованих особистостей, сприяючи подальшій деінтелектуалізації культурного простору університетів, подальшому перетворенню університетських спільнот на сіру масу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Гончар О. В. Педагогічна взаємодія учасників навчального процесу в системі вищої освіти України (історико-педагогічний аспект): монографія. – Харків: ХНАДУ, 2011. – 424 с.
3. Дмитренко Н. М. Політика денационалізації культурного життя в Україні: місцеві музеї північного лівобережжя – співучасник чи жертва? (кінець 20-х – 30-і роки XX ст.) // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – К. – Глухів, 2010. – Випуск 3. – С. 336-342.
4. За комуністичні кадри, 11 листопада 1939 р. / Київський університет. Документи і матеріали. 1834 – 1984. – К., 1984. – С. 100.
5. Комар О. А. Навчання викладацьких кадрів // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – Випуск 119. – С. 35-43.
6. Ніколаєць Ю. О. Ідеологізація радянської культури повоєнних років у висвітленні українських вчених // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2010. – Випуск 192. – Частина 1. – С. 18-26.
7. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації. Автореферат дисертації на здобуття наукового

- ступеня доктора політичних наук. Спеціальність: 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство. – К., 1999. – 35 с.
8. Пенская Е. Н. 1960-е годы. Молодежная политика и студенческие протесты в России // Вопросы образования. – 2009. – № 1. – С. 238-264.
 9. Сафронов П. А. «Чутко отразить все требования революции»: советский университет в 1920 – 1930-е годы // Вопросы образования. – 2010. – № 4. – С. 182-195.
 10. Тевікова О. Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. – Рівне : РДГУ, 2008. – Випуск 13. – С. 84-89.
 11. Ціпка А. Чинники українського культуропредставлення та культурозбереження у світі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. – К., 2009. – Випуск 13. – С. 25-28.
 12. Эдриан Дж. Белая книга российского образования. Часть 1 / Джоель Эдриан, Элиес Бентабет, Анни Винокур, Том Линей, Жорди Планас и др. – М. : Издательство МЭСИ, 2000. – 344 с.

Левит Д. А. Специфика культурного пространства университетов в тоталитарном обществе.

Доказано, что в период тоталитаризма образование принудительно лишилось национальной подоплеку с целью исключения из структуры общественного сознания идентификационно-духовных ориентиров социокультурного саморазвития отдельных народов, населявших территорию бывшего Советского Союза. Образование же использовалось как система обесценивания национально – культурных достижений и стремлений. Денационализация культурного пространства университета знаменовала общегосударственную программу замены национального сознания сознанием идеологическим, национального воспитания – воспитанием «строителя коммунизма», национальных семейных и религиозных ценностей – ценностями коммуны и народных масс, что незримо присутствует в нашей стране до сих пор. Однако, университетская среда не могла совсем потерять имманентный культуротворческий признак, что приводило к поиску молодой интеллигенцией новых форм интеллектуального, художественного, культурного самопроявления.

Ключевые слова: человек, культура, национальное сознание, демилитаризация, университет, образование, воспитание.

Levit D A. The specifics of the cultural space universities in a totalitarian society.

It is proved that in the period of totalitarianism, education had forcibly lost the national background for the purpose of an exception of identical-spiritual reference points of sociocultural self-development of the separate people inhabiting the territory of the former Soviet Union to the public consciousness structure. Education was used as system of depreciation of national-cultural achievements and aspirations. Denationalization of cultural space of university marked the nationwide program of replacement of national consciousness to ideological one, national education to «the builder's of communism» education, national family and religious values to values of a commune and a people mass that is still invisibly present at our country. However, the university environment could not absolutely lose an immanent culture-creative sign that led to search by the young intellectuals of new forms of intellectual, art, cultural self-manifestation.

Keywords: person, culture, national consciousness, demilitarization, university, education, upbringing.

Хайрулліна Ю. О.

ФЕНОМЕН «ВЧИТЕЛЬ» У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано роль вчителя як впливового чинника становлення світоглядної культури особистості молодшої людини в умовах транзитивного суспільства. Запропоновано визначення культури світогляду педагога. Розглянуто функції педагогічної діяльності. Обґрунтовано те, що методологічна культура є вираженням культури світогляду педагога та визначає його професійну педагогічну культуру.

Ключові поняття: вчитель, педагогічна діяльність, професійна педагогічна культура, світоглядна культура особистості.

Динамічні процеси сучасного суперечливого світу ставлять кожну людину в складні умови соціального життя. Зростаюча напруга, пов'язана зі зміною ціннісних орієнтацій, необхідність пошуку і швидкого знаходження рішень, стресові ситуації – все це проблеми людського буття, збереження і розвитку особистості, її внутрішнього світу, світоглядної культури в умовах суспільства перехідного типу, яким саме і є сучасна Україна.

Світоглядна криза і парадоксальне духовне відокремлення, що породжуються технічним прогресом, що експоненціально зростає,